

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, ISSN: 2146-0817

Yıl: 2026 Cilt: 18 Sayı: 2

Geliř Tarihi: 15.01.2026 Kabul Tarihi: 30.02.2026

Atıf (APA): Aktan, C. C. (2026), “Avukat Enflasyonu: Politik İktisat Perspektifinden Doğrudan Verimli Olmayan Hukuki İşlemler Sınıfı, İşlem Maliyetleri ve Fırsat Maliyeti”, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 18 (2): 165-178.

AVUKAT ENFLASYONU

Politik İktisat Perspektifinden Doğrudan Verimli Olmayan Hukuki İşlemler Sınıfı,
İşlem Maliyetleri ve Fırsat Maliyeti

TOO MANY LAWYERS?

*Legal Professionals as ‘the Directly Unproductive Class’ Transaction Costs,
and Opportunity Cost from the Political Economy Perspective*

Cořkun Can Aktan¹

1. GİRİŞ

Hukuk ve adalet sisteminin ayrılmaz bir parçası olan avukatlar hukuki süreç içerisinde hukuki işlemleri (hukuki prosedürleri) yürüten, mahkemelerde fiili olarak hukuki davayı veya işlemleri müvekkilli adına takip eden ve sürdüren, hukuki belgeleri hazırlayan ve hukuk hakkında tavsiyelerde bulunan kişilerdir. Avukatlar hukuki hizmetler ve hukuki işlemlerin bir tarafını oluştururlar. Avukatlar, adaletin arayıcısı ve temsilcisi olarak görev yaparlar. Mahkemelerde ve diğer hukuki ortamlarda müvekkillerini temsil ederler ve onların haklarını savunurlar. Avukatlar hukuki bilgi ve deneyimleriyle hukuki süreçlerde rehberlik ederler. Hukuk mevzuatında ve hukuki süreçlerdeki karmaşıklık konusunda müvekkillerini aydınlatırlar ve onlara yol gösterirler. Ve belki de hepsinden önemlisi avukatlar hukuk sistemi ve düzeni içerisinde adaletin sağlanması ve birey hak ve özgürlüklerinin korunmasında çok ama çok önemli rol ve fonksiyon üstlenirler.

Avukatlar insanların besin ve gıda ihtiyaçlarını karşılayacak mallar üretmezler, kasaplık, ayakkabıcılık, terzilik, berberlik, marangozluk gibi mesleklerde olduğu gibi insanların günlük ihtiyaçlarını karşılamak gibi bir rol üstlenmezler. Büyük gökdelenler inşa etmezler, resim ya da beste gibi sanat eserleri yapmazlar. Onlar hukuki hizmetler piyasasında hukuki işlemlerle meşgul olan kimselerdir.

Genel manada tüm hukuki işlemleri (legal procedures) ve hukuki yargılama işlemlerini (legal proceedings) yürütmek ve sürdürmek için avukatlara ihtiyaç duyarız. Hukuki süreçte (legal process) hukuksal işlemler (borç alma/verme, evlenme/boşanma, kiralama, sözleşme yapma, temsil yetkisi verme, icap, fesih, vasiyetname, ivazlı/ivazsız işlem, taahhütte bulunma, tasarrufta bulunma ve saire) ne kadar fazla ve karmaşık ise işlem maliyetleri de o kadar fazla demektir.

¹ Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, E-mail: ccan.aktan@deu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4294-2314

Her hukuki işlem aslında bir işlem maliyetidir ve buradan hareketle hukukçuları² bir anlamda “işlem maliyeti sınıfı” olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Her hukukçu profesyonel ve her avukat işlem maliyeti sınıfının bir parçasıdır. “İşlem hukuku” (transactional law) ve avukatlık mesleği içerisinde “işlem avukatları” (transactional attorneys) adı verilen kişiler benim burada kullandığım kavram ile karıştırılmamalıdır. İşlem hukuku, şirket birleşme ve satın almalarından gayrimenkul anlaşmalarına ve daha fazlasına kadar çeşitli hukuki işlemlere odaklanan geniş bir hukuk alanıdır. Her işlem hukukçusu ve tüm hukuk dallarında uzman olan hukukçular “hukuki işlemler”in parçasıdır.

Tıpkı mal ve faktör piyasalarındaki süreç ve işlemler gibi hukuk alanında da “işlemler” ve “işlem maliyetleri”³ söz konusudur. Bir iktisatçı açısından “etkinlik” (efficiency) ve “verimlilik” (productivity) kavramı çok önemlidir ve bunun için işlem maliyetlerinin ve aynı zamanda fırsat maliyetlerinin minimize edilmesi gerekir. Yaklaşık 40 yılını “kurallar ve kurumlar” (rules and institutions) ve “kurumsal iktisat” (institutional economics) alanında çalışmalar yaparak geçirmiş bir akademisyen olarak bu yazımda işlem maliyetlerinin ve fırsat maliyetlerinin önemine dikkat çekmek istiyorum.

2. İŞLEM MALİYETİ SINIFI: HUKUKÇULAR, AVUKATLAR, MALİ MÜŞAVİR ve MUHASEBECİLER...

“Şehrin gayrimenkul rant ve kira değeri hayli yüksek olan semtlerinde kurulu adliye binalarının etrafını saran lüks binaların hemen hemen tüm katlarında ‘hukuk bürosu’ ve/veya ‘avukat’ tabelalarını görünce her defasında şu soruyu sorma ihtiyacı duyuyorum? Bir büyük semtin neredeyse tamamını kaplamış olan bu binalarda acaba hangi üretim yapılır; katma değere ne tür katkı sunulur? Hukuk bürolarının içini ziyaret ettiğimde de benzer soruları soruyorum. Bir kısmı fevkalade lüks döşenmiş geniş hukuk bürolarında çalışan avukatlar acaba bu paraları nasıl kazanırlar ve onlarla birlikte çalışan iş takipçileri, sekreterler vs. ekonomiye hangi türde bir katkı sağlarlar? Doğrusu avukatlar (hukukçular) büyük ölçüde işlem maliyetleri neticesinde ihtiyaç duyulan bir meslek grubudur ve avukatlık ücretleri de işlem maliyetlerinin karşılığıdır. Avukatlar doğrudan verimli bir faaliyet yürüterek ekonomiye bir katkı sunmazlar.” (Aktan, 2021:175).

² Hukukçu kavramını hukuk eğitimi almış hâkim, savcı, avukat ve akademisyenleri kapsayacak şekilde kullanıyorum.

³ İşlem maliyetleri piyasa ekonomisindeki mübadele sürecinde ortaya çıkan maliyetleri ifade eder. Dar ve geniş anlamda tanımlanabilir. İşlem maliyetleri dar anlamda mülkiyet haklarının tesis edilmesi, uygulanması, korunması, gözetimi, transferi ile ilgili maliyetlerdir. İşlem maliyetleri geniş anlamda organizasyonların muhtelif faaliyet ve fonksiyonlarını yerine getirirken ortaya çıkan muhtelif maliyetlerdir. Bunlar arasında piyasa fiyatlarının belirlenmesi maliyetleri, sözleşmelerin yazılması ve uygulanması, karar verme, maliyetleri, mülkiyet haklarının korunması ve gözetimi maliyetleri, regülasyon maliyetleri, avukatlık işlem maliyetleri, vergi uyum maliyetleri, kalite, denetim ve gözetim maliyetleri ve diğer her türlü işlem maliyetleri yer alır. İşlem maliyeti (transaction cost) kavramı Nobel Ekonomi ödülü sahipleri Ronald Coase ve Oliver Williamson’un iktisat bilimine armağan ettiği bir kavramdır. Coase ve Williamson öncesinde işlem maliyetleri bir organizasyon maliyeti olarak dikkate alınmamış ve göz ardı edilmiştir. Oysa, işlem maliyetleri; iktisadi anlamda etkinsizlik, verimsizlik, israf, savurganlık ve refah kaybıdır. Coase ve özellikle Williamson iktisat biliminin nihai gayelerinden birisi olarak kabul edilen etkinlik (efficiency) amacına yönelik olarak işlem maliyetlerinin önemi üzerinde durmuşlar ve işlem maliyetleri iktisadi (transaction cost economics) adı verilen bir disiplinin doğuşuna öncülük etmişlerdir. Bkz. Aktan, 2020, 2021; Aktan ve Zenginer, 2020: 128. İşlem maliyet iktisadının kurucu ve öncülleri olarak kabul edilen Coase ve Williamson’un çalışmaları için bkz. Coase, 1960; Williamson, 1979, 1981.

2021 yılında kaleme aldığım bir çalışmam içerisinde kullandığım bu ifadeler hukukçulara ve daha dar anlamda avukatlara sorulsa acaba ne tür bir tepki gösterirler? Öyle tahmin ediyorum ki, hukukçular ve avukatlar sahip oldukları mesleğin belki de itibarını korumak ve giydikleri cübbenin değerini düşürmemek adına bu yazdıklarımı pek sempati ile karşılamayacaklar veya itiraz edebileceklerdir. Bu durum belki de insanların kendilerine ait olan nesnelere çok daha fazla değer attedikleri ön yargısı ve yanlılığı ile açıklanabilir. Psikoloji ve davranışsal iktisat literatüründe bu anamoli “*sahiplik etkisi*” (endowment effect) ve “*statüko yanlılığı*” (status quo bias) olarak adlandırılır. (Kahneman et.al. 1991.)

Ben Ankara Maliye Okulu’ndaki eğitimimi de hesaba katarsam tam tamına 50 yıldır (yarım asır!) maliyeciyim. Hukukçular için düşündüğümün bir benzerini maliyeciler için de düşündüğümü ifade etmem rahatlatıcı olabilir. En azından kendi mesleğime sahip çıkarak hukukçulara karşı haksızlık etmemiş olurum. Kendi mesleğime dair yazdıklarımı ve düşüncelerimi de burada tekrar paylaşıyorum:

“Acaba (aşağıda) sayılan insan kaynaklarının ekonomiye doğrudan bir katkısı söz konusu mudur? Ekonomide yaratılan katma değer oluşumunda bu (aşağıda) sayılan meslek mensuplarının doğrudan verimli bir katkıları var mıdır? Vergi mevzuatında sürekli değişiklikler ve yeni düzenlemeler neticesinde daha karmaşık bir hale gelen vergi sisteminde kaçınılmaz olarak bu meslek mensuplarının sayısında da bir artış olacaktır. Nihayetinde bürokrasi ve kırtasiyecilik işlemlerini yapan, vergi usul ve esasları gereği yapılması gereken işleri (beyanname vermek, vergiyi hesaplamak, tebliğ etmek vs.) hazırlayan ve tamamlayan, vergi uyuşmazlıkları ve ihtilaflarını çözmeye çalışan bu meslek mensupları gerçekte GSYİH’ya doğrudan katkı sunan bir hizmet yerine getirirler mi?”

- Vergi idaresinde vergi mevzuatı gereği yapılması gereken işlemleri yerine getiren vergi memurları,
- Vergi müfettişleri, vergi denetim/kontrol elemanları,
- Vergi yükümlüsü gerçek ve tüzel kişilerin vergi işlemlerini yerine getirmek üzere işletme içerisinde istihdam ettikleri personel,
- Vergi yükümlüsü gerçek ve tüzel kişilerin vergi işlemlerini dışarıdan yürüten mali müşavir ve muhasebeciler,
- Vergi yükümlüsü gerçek ve tüzel kişilerin hukuki işlerini (sözleşme vs.) ve diğer vergi ihtilaf ve uyuşmazlıklarını çözmek konusunda firma içinde istihdam ettiği vergi hukukçuları veya firma dışında sözleşme dâhilinde iş yaptıkları hukukçular (avukatlar),
- Vergi yargı organlarında istihdam edilen hâkimler ve diğer yargı personeli,
- Vergi uyuşmazlıklarının ve ihtilaflarının çözümlenmesinde kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilen vergi hukukçuları (avukatlar),
- Vergi kolaylıkları, vergi avantajları vs. elde etmek için yarışan çıkar ve baskı gruplarında istihdam edilen personel (aracılar, teşvik mevzuatı uzmanları, kanun simsarları vs.),

Bu yaptığımız sınıflandırmada yer alan tüm insan kaynaklarını ‘vergi işlem maliyetleri sınıfı’ olarak adlandırabiliriz. Yapılan işlemler verimsiz ve çoğu zaman gereksiz bürokrasinin kaçınılmaz sonucu olduğuna göre acaba ‘vergi hukuku meslek ordusu’nu gereksiz bir işlem maliyetleri sınıfı olarak tanımlamak doğru olur mu?” (Aktan, 2021:187)

Saniyorum bu son paragraftaki görüşlerim ile okuyucular daha adil ve dürüst bir değerlendirme ve yorum yapabileceğimi düşünebilirler. Özetle:

Eğer vergi sistemi ve vergi mevzuatı kaos ve karmaşa içinde olmazsa, sade, basit, açık ve anlaşılır olsa, sık sık değişikliklere tabi tutulmazsa o zaman mali müşavir ve muhasebecilere en azından ihtiyaç olmaz, bu işlem maliyeti sınıfı da ekonominin üretken kapasitesine katkı sunacak işler ve faaliyetlere yönelmiş olurlar.

Yukarıdaki paragraftaki görüşlerim bire bir hukukçular ve hukuk personeli (hâkim, savcı, avukat, zabıt kâtabi, mübaşir ve diğer personel) için de geçerlidir. Hukukçular doğrudan GSYİH'ya dâhil edilebilecek ekonomik "katma değer" üretmezler. Bu hukukçuların ve dar anlamda avukatların iktisadi hayata katkı sunmadığı anlamına gelmez; tam tersine kurallar ve kurumların ve hukuk düzenin olmadığı bir iktisadi hayat büyüyemez ve gelişemez. Söylemek istediğim şudur: eğer bir toplumda sevgi, saygı, ahlak, erdem, adalet, hakkaniyet, liyakat gibi değerler toplamından oluşan "sosyal sermaye" (social capital) toplumsal kültürde tutkal olarak yerleşmişse o zaman hukuka ve hukukçuya olan ihtiyaç azalır. Daha net örnekler verelim:

- Karı-koca arasındaki bağlar güçlüyse ve boşanma oranı fevkalade düşükse avukata ihtiyaç azalmış olur.
- Kiracı ve kiralayan arasında bir yazılı sözleşme yapmaya gerek duyulmayacak kadar yüksek bir güven söz konusu ise avukat ihtiyacı azalmış olur.
- Toplumda kavga, küfür, hakaret, hırsızlık, gasp, cinayet ve her türlü şiddet olayları yok denecek kadar az bir seviyede ise ceza hukukçularına ve ceza hukuk alanında uzmanlık sahibi avukatlara ihtiyaç azalır.
- Mahkemeler işi uzatmadan, geciktirmeden, ertelemeden hızlı ve adil bir karar verme gayreti içindelerse ve böylece işlem maliyetleri ciddi manada azaltılmışsa o takdirde avukatlara düşen görev ve hizmet alanı daraltılmış olur.
- Hukuksuzluk ve ahlaksızlıktan uzaklaşabilmiş ve güçlü bir sosyal sermaye altyapısı kurmuş olan bir toplumda hukuka ve hukukçulara daha az ihtiyaç olur. Ve bu her yönüyle iyi bir şeydir.

3. "İŞLEM MALİYETİ SINIFI" OLARAK AVUKATLIK MESLEĞİ ve AVUKATLIK ÜCRETİ

"...avukatlık sonuçta bir işlem maliyetinden başka bir şey değildir."
... attorney who is after all nothing but a transaction cost."

"...işlem maliyeti avukatlık ücretidir."
... a transaction cost is the lawyer's fee.
Pierre Schlag

Amerikalı hukuk Profesörü Ronald J. Gilson "İşlem maliyet mühendisliği" (lawyer as a transaction cost engineer) konusundaki çalışması ile hukukçuların işlem maliyetlerini azaltacak bir role sahip olmaları gerektiğine vurgu yapmıştır. Gilson makalesinde hukukçuların işlem maliyetlerini artırıcı rolüne dair dışarıdan yöneltilen eleştirileri de özetlemiştir. Gilson,

hukukçuların hukukçu olmanın ötesinde “danışman”, “lobici”, “müzakereci” ve saire sıfatlarla da anıldığını not ederek (1984:242)⁴ hukuk camiası içerisinde ve dışında dile getirilen hayli sert bir eleştiriyi şu sözlerle ifade etmektedir (1984:242):

“...hukukçularının yaptığı iş nedir? Utanılacak şekilde, hukukçular giderek artan yoğunlukta ekonomide verimli olmayan aktörler olarak eleştirilmektedirler.”

ABD’de Colorado Üniversitesi’nde görev yapan hukuk profesörü Peter Schlag da 1989 yılında yayınlanan çalışmasında bir avukatın yaptığı faaliyetin işlem maliyeti karşılığı olduğunu örneklerle anlatmaktadır. Schlag çalışmasında “*avukat bir işlem maliyetinden başka bir şey değildir*”⁵ şeklinde sıklıkla yapılan bir eleştiriyi dile getirerek şöyle demektedir: (Schlag, 1989: 1685.)

“Çiftçiler açısından bir iktisatçı istihdam edilmesi bir işlem maliyetidir. Esasen eğer çiftçi işletmesinde koordinasyon meselesini gayet iyi bir şekilde organize ederse o takdirde bu işlem maliyeti azaltılabilir ya da tamamen kaldırılabilir. Fakat iktisatçılar meseleye daha farklı bakarlar. Bir iktisatçı işletmeye sunduğu enformasyonun yararlı olduğu ve verimli bir teşebbüs için gerekli olduğunu düşünür. İktisatçı kendisine ödenen ücrete tarımsal üretimdeki faktör maliyetlerinden biri olarak bakar. Alacağı ücreti garanti altına almak isteyen iktisatçı bir hukukçuya başvurur ve yapacağı danışmanlık sözleşmesinde karşı tarafın ve kendisinin yükümlülüklerini detaylı olarak görmek ister. Hiç şüphesiz, iktisatçı avukata ödeyeceği ücretin az olmasını ister. Ona göre avukat bir işlem maliyetinden başka bir şey değildir. İktisatçı öte yandan eğer hukuk sistemi basitleştirilmiş olsa bu (gereksiz) işlem maliyetlerinin azaltılmış olabileceğini düşünür. Hukukçu ise konuya iktisatçının baktığı gibi bakmaz. Hukukçu hukuk sisteminin basitleştirilmesinin iktisatçının know-how geliştirmesi ve bunun korunmasına bir mani teşkil edebileceğini düşünür. Hukukçu alacağı avukatlık ücretini know-how geliştirilmesinin bir maliyeti olarak görür. Onun bakış açısından kendi aldığı ücret işlem maliyeti değildir; posta ve kargo masrafları, telefon masrafları, toplantı odaları için yapılan masraflar, hukukçu büroları ve bu büroların giriş bölümündeki sanatsal süsleme ve dekorasyonlar için yapılan masrafların belki de tamamı asıl işlem maliyetleridir.”

Öte yandan iki hukukçu D.M. Driesen ve S. Ghosh bir çalışmalarında yukarıdaki ile benzer şekilde şu görüşü dile getirmektedirler (Driesen & Ghosh, 2005:6):

“Herşeyin ötesinde, en azından onlara bir avukatlık ücreti ödeyenler için hukukçular işlem maliyeti demektir. İki kişi kendi aralarında bir sözleşme yapmak istediklerinde, bir hukukçudan bir taslak sözleşme yapmasını ve sözleşmeye uyulmamasının muhtemel sonuçlarını öğrenmek isterler ve bunun için bir bedel öderler. Avukatlık ücreti işlem maliyetinin karşılığıdır.”

⁴ Hemen not edelim. Gilson’un makalesinde hukukçulardan kasıt daha ziyade ticaret hukuku/şirketler hukuku alanında çalışan hukukçulardır. Gilson’un çalışmasının başlığında ve içeriğinde de spesifik olarak “business lawyers” incelenmiştir. Benzer argümanları için ayrıca bkz. Gilson & Mnookin, 1995. Gilson’un bu sert eleştirilerine karşı görüş için bkz. Dent, 2009.

⁵ “...attorney who is after all nothing but a transaction cost.” Schlag, 1989: 1685. Hemen not edelim, Schlag bu açıklamalarından işlem maliyetleri iktisatçıların konuya yanlış baktığını iddia eder. Ona göre eğer hukukçuların sundukları hizmet bir “bilgi” olarak düşünülürse bu bir işlem maliyeti değil; verimli bir hizmettir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarda vurgulanan ana mesaj avukatların hukuki hizmetler piyasasında muhtelif işlemleri yapan bir işlem maliyeti sınıfı mensubu olduklarıdır. Avukatlığın yapılan hukuki işlemlerin ve aldıkları ücretin de hukuki işlemlerin bir karşılığı olmasının asla ayıplanacak ya da yadırganacak bir yanı yoktur. Burada önemli olan işlem maliyetlerinin ortaya çıkardığı israf, savurganlık, verimsizlik ve refah kaybına odaklanmaktır.

4. “İŞLEM MALİYETİ MÜHENDİSLERİ” OLARAK AVUKATLARIN İŞLEM MALİYETLERİNİN AZALTILMASINDA OLUMLU KATKILARI

Önceki bölümde ifade ettiğimiz gibi Amerikalı hukuk Profesörü Ronald J. Gilson kaleme aldığı muhtelif makalelerinde bazı hukuk alanlarına özel vurgu yaparak hukukçuları “işlem maliyet mühendisleri” (*lawyer as a transaction cost engineer*) olarak adlandırmış⁶ ve bu makalelerin ardından literatürde bu kavram etrafında görüşler dile getirilmiştir.⁷ Eksiklikleri gözden uzak tutulmadığı sürece Gilson’un makalesinde ifade ettiği hususlar ve tespitlerinin pek çok doğruluk ve haklılık payı bulunduğunu söyleyebilirim (Gilson, 1998).

Önceki bölümlerde özenle ve önemle ifade ettiğimiz üzere hukukçuların ve avukatların birey haklarının korunması, adaletin korunması ve gözetilmesi başta olmak üzere yaptıkları işler ve işlemler kıymetlidir. Avukatlık bu anlamda saygın bir meslektir. Masum ve mazlumların haklarının savunmak tek başına avukatlık mesleğinin yüce bir görev olduğunu kabul etmemiz için yeterlidir.

Avukatlar ayrıca sözleşmeler hazırlama ve müzakere yapma konusundaki bilgi ve becerilerini kullanarak, kaynakların taraflar için potansiyel olarak karşılıklı fayda sağlayacak şekilde hareket ettirilmesini ve kullanılmasını sağlarlar. Avukatlar müvekkillerinin ağır risklere ve yükümlülüklerle maruz kalmamasını sağlamak için gayret gösterirler. Yine taraflar arasındaki sözleşmelerin ve anlaşmalarda kolaylaştırıcı bir rol üstlenirler. Avukatlar taraflar arasındaki çatışmayı azaltmak için uzlaşma ve aracı olma gibi bir görev ve fonksiyon üstlenirler. Anlaşmalar oluşturan yaygın sözleşme türleri arasında mülk devri, kira sözleşmeleri, mal alım satımı, inşaat, franchising, sigorta, finansman, fikri mülkiyet lisanslaması, tröstler vb. yer alır. Standart sözleşmeler kolayca bulunabilse de avukatların yine de uygun bir durum tespitinin yapılmasını ve belirli şartların yasal olarak uygulanabilir ve itiraz edilemez bir şekilde oluşturulmasını sağlamada rolleri vardır. Avukatlar aynı zamanda risklerin doğru bir şekilde tanımlanıp dağıtılmasını, sözleşme açısından önemli taşıyan ve bir tarafın elinde bulunan bilgilerin ifşa edilmesi yükümlülüğünün belirlenmesini ve sözleşmenin ifası ve teslimatı için zaman çerçevesinin ulaşılabilir olmasını sağlayabilirler. Özetle avukatların işlem maliyetini azaltacak rolü vardır ve önemlidir (Khong, 2020.)

5. AVUKATLIK MESLEĞİNE DAİR OLUMSUZ DEĞER YARGILARI

Avukatların da tıpkı diğer tüm mesleklerde olduğu gibi kendi menfaatlerini maksimize etmeye dönük davranış ve tutum içerisinde olabileceklerini not etmek gerekir. En onurlu, yüce ve saygın meslekler diye tabir edilen tüm meslek mensupları için bu geçerlidir. Din adamı vaazlarını görevi gereği yapar, fakat bu onun gayri-ahlaki davranışlarda bulunmayacağı anlamına gelmez. Bir profesör toplumda saygın bir görev olarak bilinir, fakat bu meslek mensupları akademik etik ve akademik dürüstlük ile bağdaşmayan davranışlar sergileyebilirler. Bir yargıç tarafsızlık ve bağımsızlık gibi adaletin en temel ilkelerini görmezden gelerek ve

⁶ Gilson, 1984, 1998 ; Gilson ve Mnookin,1995.

⁷ Bkz. Bernstein,1995; Khong, 2020.

vicdanının sesini dinlemeyerek kararlar alabilir; hatta aşırı partizan bir tutum sergileyerek iktidarın maşası ve sopası olarak kullanılabilir bir onursuzluğa razı olabilir. Avukatlar da benzer şekilde etik ve erdemden uzak davranış ve tutumlar sergileyebilirler.

Bir avukat için bir boşanma davası ekmek kapısı olabilir; toplumdaki suç oranlarındaki artış avukatların elbette arzu ettikleri bir şey olmayabilir, fakat bazıları için “her dava türü” bürolarının kirasını ödeyebilmeleri için bir imkân olabilir; bir büyük avukatlık firması 10 ya da 20 genç avukatı düşük ücretlerle istihdam ederek istismar edebilir; her türlü mal ve hizmet piyasalarında büyüklerin pazarı ele geçirme olgusuna benzer şekilde “patron avukat” ve “işçi avukat” gerçeği emeğin istismarına maalesef yol açabilir; avukatlar davanın etik açıdan sorgulanabilir olmasına bakmadan her davayı almak ve sadece işin maddi boyutlarıyla ilgileniyor olabilirler; avukat için bazen yalan söylemek, sahte deliller toplamak, davanın uzatılması için çaba göstermek köklü ve yaygın alışkanlığa dönüşebilir. Avukatlar bu davranış ve tutumlarla hem hukuk hem de ahlakın yozlaşmasına ve çöküntüye uğramasında rol oynayabilirler.

İktisadi düşüncenin babası ya da kurucularından birisi olarak kabul edilen Adam Smith’in (1723-1790) metaforunu hatırlayarak⁸ şöyle dememiz uygun olabilir. Nasıl ki kasap bizim midemiz et görsün ve bayram etsin, fırıncı en azından boş ekmekle karnımız doysun, biracı içimiz ferahlasın, oduncu da evimizin içi ısınsın güdüsü ile faaliyetlerini sürdürmüyorsa avukatlar da işlem maliyetlerini sıfırlama ya da toplumda adalet ve hukuk yerleşsin güdüsü ile hareket etmeyebilirler. İnsan doğası, hayat ve hakikat bize bunun böyle olmadığını fazlasıyla öğretmiştir.

Hukuk, hukukçular, mahkeme salonları, yargıçlar ve avukatlar hakkında iğneleyici sözler, resimler, şiirler, yergiler ve saire Antik çağlardan bu yana değişmeden devam etmektedir. Aristofanes’in (M.Ö. 446- M.Ö. 386) *Eşek Arıları*⁹ adlı komedyasından tutun da sayısız felsefe ve edebiyat kitaplarında yargıçlar ve avukatlar sıklıkla ağır eleştirilere tabi tutulmuştur. Derler ki, avukatlar davalardan beslenirler, kavgalardan geçinirler, boşanan çiftlerin artması onların cebini doldurur... Tiyatrolarda ve filmlerde mahkemelerde retorik sanatını kullanarak ikna, kandırma, sahte deliller kullanma ve anlamsız argümanlar sunarak davaların uzamasını sağlama avukatların marifetleri olarak sergilenir.

ABD’nin kurucu önderlerinden birisi olarak kabul edilen Abraham Lincoln’un (1809-1865) avukatlık mesleğine dair bazı görüşlerini de burada not etmekte yarar görüyoruz. Lincoln 16. ABD Başkanı olmadan önce William Herndon ile birlikte kurduğu Lincoln-Herndon hukuk bürosunda avukatlık mesleğini icra ediyordu. Avukatlık mesleğinin değersizleşmesine vurgu yaparak genç avukatlara etik ve erdemle hareket edilmesi tavsiyelerinde bulundu. Avukatlar ve avukatlık mesleğine dair şunları yazdı:¹⁰

⁸ “Akşam yemeğimizi kasap, biracı veya fırıncının iyilikseverliğine değil, fakat onların şahsi çıkarlarına borçluyuz. Biz onların insani duygularına değil, kendi çıkarımıza bakarız. Ancak onlarla konuşurken, kendi çıkarlarımızdan değil, onların sağlayacağı çıkarlardan ve avantajlardan söz ederiz. Dilencilerden başka hiçbir kimse başkalarının merhamet duygularına daha çok güvenme yolunu seçmez. Hatta dilenciler bile tamamen bu tür bir duyguya sahip değildirler.” Bkz. Smith, 1776.

⁹ *Eşek Arıları* (MÖ 422) Antik Yunan’da Atina kent devletindeki adalet ve yargı sistemini alaycı bir dille eleştiren bir komedyadır. Yargıçlar kararlarını balmumu tabletler üzerine sivri bir kalemle yazdıkları için Aristofanes, o kalemleri eşek arılarının iğnelere benzetmiştir. Bkz. Aristofanes, 2022.

¹⁰ Bkz. Lincoln, A. 1851. Abraham Lincoln’s Notes for a Law Lecture, <https://www.abrahamlincolnonline.org/lincoln/speeches/lawlect.htm> Orijinal eser için bkz. Lincoln, 1953.

“Avukatların sahtekâr olduğuna dair belirsiz bir yaygın inanış vardır. Belirsiz diyorum çünkü halkın avukatlara ne ölçüde güvendiğini ve değer verdiğini düşündüğümüzde, sahtekârlık izleniminin çok yüksek olduğuna dair kanaatin pek düşük olması olası görünmüyor. Bu izlenim yaygındır, neredeyse evrenseldir. Hukuk mesleğini seçen hiçbir genç, bir an için şu yaygın inanca boyun eğmesin: Her durumda dürüst olmaya karar verin; ve kendi yargınıza göre dürüst bir avukat olamıyorsanız, avukat olmadan dürüst olmaya karar verin. Önceden bir düzenbaz olmayı kabul ettiğiniz bir meslek yerine, başka bir meslek seçin. (...) Asla dava açmayın. Bunu yapandan daha kötü bir adam bulmak neredeyse imkansızdır. Tapu kayıtlarındaki kusurları arayıp sürekli olarak tapu sicilini elden geçirip, çekişme yaratıp cebine para koyan birinden daha şeytani kim olabilir? Bu tür insanları meslekten uzaklaştıracak ahlaki anlayış bu mesleğe aşılanmalıdır.”

Bu kısa alıntılar çerçevesinde bir davayı uzatmak için elinden gelen her şeyi yapan bir avukat işlem maliyetlerinin artmasına neden oluyorsa o takdirde biz o avukatı nasıl olur da “işlem maliyeti mühendisi” olarak adlandırabiliriz ki?

Hemen not edelim, Kamu Tercih (Public Choice) adı verilen araştırma programı içerisinde de “rant kollama” faaliyetlerinin genişlemesinde avukatların hiç de küçümsenmeyecek rolü olduğuna vurgu yapılır.¹¹

6. HUKUKİ İŞLEMLERİN FIRSAT MALİYETİ

Buraya kadarki açıklamalarımızda ağırlıklı olarak hep “işlem maliyetleri” (transaction costs) konusuna değindik, “fırsat maliyeti” (opportunity cost) kavramını ise ihmal ettik.

Fırsat maliyeti kısaca, bir tercihte bulunurken vazgeçilen diğer tercihin bize sağlayacağı kazanç ve kayıplara eşittir. Başka bir ifadeyle bir işin alternatif maliyeti halihazırda yapılan işi yapmayıp, diğer işi yapmaktır. Bu açıdan alternatif maliyet bir işten ya da faaliyetten “vazgeçmenin bedeli”dir. Fırsat maliyeti kavramı, kıtlık ve seçim arasındaki temel ilişkiyi ifade eder. (Buchanan, 1991). Örneğin, A ve B arasında seçim yapmak gerektiğinde ve siz A'yı B yerine seçtiğinizde, B'nin değeri sizin fırsat maliyetiniz olur, çünkü A'yı seçerek B'yi edinme fırsatından vazgeçmiş olursunuz.

Hukuki işlemler sektöründe faaliyet gösteren hukukçuların fırsat maliyetini de anlamak çok önemlidir. Bir örnek vererek açıklayalım. Bir an için vergi sisteminin fevkalade basitleştirildiğini ve vergi mükelleflerinin işlerinin birçoğunu kendilerinin yapabildiklerini düşünün. Bu durumda mali müşavir ve muhasebecilere olan talep azalmış olacaktır. Vergi işlem maliyetlerinin azalması dolayısıyla mali müşavirler ve muhasebecilerin başka faaliyetlerde bulunarak GSYİH'ya katkıda bulunmaları bu meslek mensuplarının fırsat maliyetinin parasal ifadesidir. Şimdi benzer durumu avukatlar için düşünelim. Ülkede boşanma oranlarının, suç oranlarının vs. ciddi manada azaldığını düşünelim. Avukat enflasyonuna son verecek böylesi bir durumda bir kısım meslek mensuplarının işlem ekonomisinden (transactions economy) reel ekonomiye (reel economy) geçiş yapmaları GSYİH'ya katkı anlamına gelir. Özetle GSYİH açığını bir tür fırsat maliyeti yapan şey işlem sektörünün alanının daralması ve reel sektörün alanının genişlemesidir.

¹¹ Bkz. Farmer and Pecorino, 1999; Schmid, 2013.

7. TÜRKİYE’DE AVUKAT ENFLASYONU

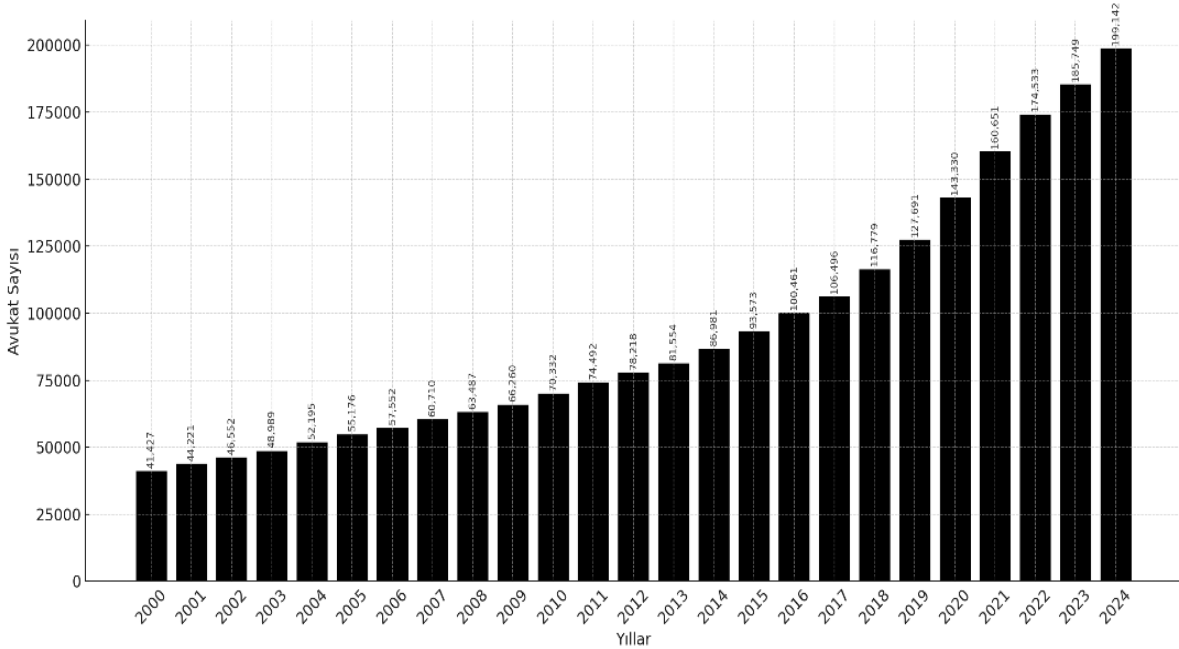
Türkiye’de gerçekten hukukçu enflasyonu sorunu var mıdır? Konuyu hâkim, savcı, adalet ve yargı hizmetlerindeki yardımcı personeli dışarıda bırakarak sadece avukatlık mesleği açısından değerlendirmeye çalışacağım. Hukukçu enflasyonu değil “*avukat enflasyonu*” sorununa odaklanmaya çalışacağım.

Türkiye Barolar Birliği (TBB) verilerine göre ülkemizde 2000 yılı başlarında 40 bin olan avukat sayısı 2024 yılında ise tam 5 kat artarak yaklaşık 200 bine ulaşmıştır. Daha net rakamlarla ifade etmek gerekirse 2000 yılında 41.427 olan avukat sayısı, 2010 yılında 70.332’ye, 2020 yılında 143.330’a ve 2024 yılı sonu itibarıyla de 199.142’3 ulaşmıştır.¹²

Ülkemizdeki toplam avukat sayısının 96 bin 108’i kadın avukatlardan oluşurken, 103 bin 34’ünü erkek avukatlar oluşturmaktadır. Bünyesinde en fazla avukatı bulunduran İstanbul Barosu’nda 2023 yılında 62 bin 587 olan avukat sayısı 2024 sonunda 65 bin 772’ye Ankara’da 2023 yılında 23 bin 684 olan avukat sayısı, 25 bin 383’e, İzmir Barosu’na kayıtlı 13 bin 226 avukat sayısının ise 13 bin 919’e ulaştığı açıklanmıştır.

Özetle, Türkiye Barolar Birliği’nin verilerine göre avukat sayısı son 20 yıl içerisinde rekor seviyede artış göstermiştir.

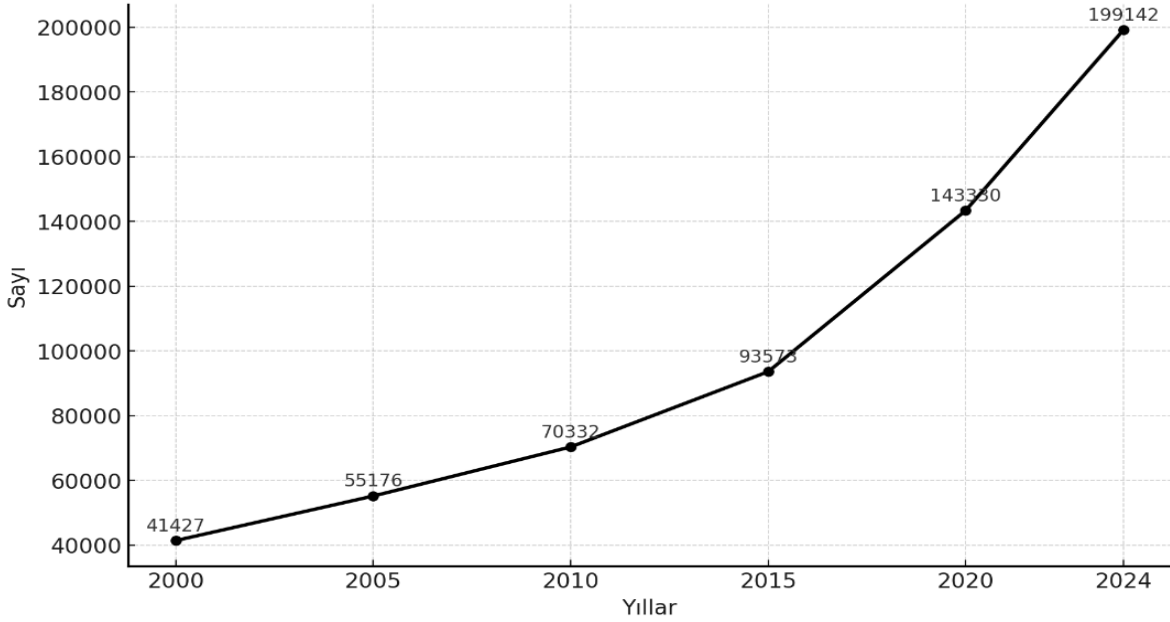
Grafik-1: Türkiye’de Avukat Sayısı (2000-2024)

Kaynak: Türkiye Barolar Birliği verilerinden yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.
<https://www.barobirlik.org.tr/>

¹² Türkiye Barolar Birliği (TBB), <https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/2024-avukat-sayilari-31122024-85333>

Grafik-2: Türkiye’de Avukat Sayısının Beşer Yıllık Aralıklarla Gösterimi (2000-2024)

Kaynak: Türkiye Barolar Birliği verilerinden yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.
<https://www.barobirlik.org.tr/>

Başta Türkiye Barolar Birliği olmak üzere meslek mensupları ülkemizde “avukat enflasyonu” sorununun ileri boyutlara ulaştığına dikkat çekmektedirler.

Herkes sorunun varlığını kabul etmekle beraber sorunun ana kaynakları ve çözüm konusunda farklı bakış açılarının yaygın olduğunu gözlemliyorum. Meslek örgütleri başta olmak üzere hukukçuların önemli bir kısmı avukat enflasyonunu “*ihtiyaçtan fazla avukat sorunu*” olarak ele almakta ve hukuk hizmetleri piyasasına girişi engelleyecek ve sınırlayacak regülasyon önerilerinde bulunmaktadır. Avukat enflasyonunun çözümüne dair dile getirilen görüşleri kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

- Hukuk fakültesi sayısı azaltılmalıdır.
- Hukuk fakültelerine alınacak öğrenci kontenjanına sınırlama getirilmelidir.
- Yükseköğretim Kurulu hukuk fakültelerine birkaç yıl örneğin 5 yıl boyunca öğrenci alımını durdurmalıdır.
- Yabancı ülkelere bir hukuk fakültesinde mezun olanların denklik başvuruları işleme alınmamalı ve belirli bir süre askıya alınmalıdır.
- Hukuk fakültesinde öğrenim yılı 5 yıla, hatta gerekirse 6 yıla çıkarılmalıdır.
- ABD’deki sisteme benzer bir sistem getirilmelidir. Hukuk fakültesinde eğitim almak için önce sosyal bilimler ya da fen bilimler alanında 4 yıllık bir lisans diploması şartı getirilmeli; ardından 3 ya da 4 yıllık bir hukuk eğitiminden sonra hukuk diploması almaya hak kazanılmalıdır.
- “Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavı” adı altında bir eleme sınavı yapılmalı, meslekte liyakat ve kalite tesis edilirken aşırı arz sorunu da böylece çözümlenmiş olmalıdır.¹³

¹³ Not düşelim: Ülkemizde 2025-YKS tercih sürecinde hukuk fakültelerine giriş başarı sıralaması barajının 125 bin olarak belirlendiğini açıklanmıştır. Avukatlık stajına başlamak için Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavı’nda başarılı olma şartı getirilmiştir. Hukuk Fakültelerinde eğitim süresinin ise 5 yıla çıkarılması planlanmaktadır.

Hukukçular camiasında dile getirilen bu önerilerin bir kısmında doğruluk payı bulunduğunu, bir kısmının ise “absürd” görüşler olduğunu düşünüyorum. Ben “hukuki hizmetler piyasası”daki arz ve talep ilişkilerini dar bir bakış açısıyla, kota ve kontenjan kısıtlamaları ile çözenin doğruları olduğu kadar yanlışları olduğu kanaatindeyim.¹⁴

Avukat enflasyonu sorununun ortadan kaldırılmasına yönelik önerilerin haklılık payı olduğu kadar özellikle meslek örgütleri kanalıyla pastayı korumak kaygısıyla “fırsatçı” ve “rantçı” bakış açısını yansıtan haksız bazı taleplerin de dile getirildiğini not etmek isterim.

“Avukat enflasyonu” sorununun kaynağına sadece hukuk fakültelerinin sayısına ve öğrenci kontenjanlarının artışına sınırlama getirilmesi şeklinde bakmak ağaçlara bakarken ormanı görememek anlamına gelir. Bu “ağaçları keselim” (sayısal kesintiler) derken ormanın her tarafında yaşanan sorunları görmezden gelmek demektir.

“Avukat sayısı artıyor çünkü hükümet ve Yükseköğretim Kurulu sürekli fakülte sayılarını ve öğrenci kontenjanlarını artırıyor, o yüzden avukat enflasyonu sorunu ortaya çıkıyor” tespitini yaparken ülkede yaşanan “suç enflasyonu” olgusunu gözden kaçırmış oluyoruz. Ülkede suç oranı artarsa daha fazla mahkemeye, daha fazla yargıca ve daha fazla avukata ihtiyaç olur. Daha geniş anlamda ifade edecek olursak ahlaksızlık, hukuksuzluk, yozlaşma ve sosyal sermayenin çöküşü hukuka ve hukukçulara olan ihtiyacı artırır.

Avukatlık piyasasında arz-talep dengesinin hukuki regülasyonlarla sınırlandırılması yönünde atılacak adımlardan önce “suç enflasyonu” ile “hukukçu enflasyonu” (dar anlamda avukat enflasyonu) arasındaki ilişkiye odaklanmalıyız. Sosyal sermayenin erozyonu ve deformasyonu ile değerlerin bozulması ve yok olması sorunu ile hukukçu enflasyonu arasında yakın bir ilişki olduğunu anlamalıyız.

Ülkemiz açısından avukat enflasyonu ve daha genel anlamda hukukçu enflasyonunun asıl kaynağını ülkemizde yaşanan “toplam ahlaksızlık”, “sosyal sermayenin çöküşü”, “hukuksuzluk” ve “suç oranlarının artışı” gibi sorunlar etrafında analiz etmek gerekir.

Avukat enflasyonu ve hukukçu enflasyonunu doğru anlayabilmek için “formel hukuk” (resmi hukuk) ile “informel hukuk” (yazılı olmayan gayri resmi kurallar ve kurumlar) arasındaki farkı iyi anlamamız gerekir.

Sosyal sermayesi sağlam bir toplumda güçlü informel kurallar ve kurumlar sayesinde formel kurallara ve kurumlara daha az ihtiyaç duyulur. Ahlak (etik) ve erdemle kaplı bir ormanda güzel ağaçlar yetişir. Orada birey ahlakı, aile ahlakı, ticaret ahlakı, iş ahlakı, çevre ahlakı ve saire “toplam ahlak” boyutları o denli güçlüdür ki, hukuka fazla ihtiyaç olmaz. Ahlaki bir toplum hukukla kontrol altına alınması arzu edilen bir toplumdan çok daha değerlidir.

Giriş bölümünde de ifade ettiğimiz üzere eğer aile birliği ve aile değerleri güçlü ise ve aile hukuku işlem maliyetlerini en aza indirecek şekilde tanzim edilmişse orada boşanma davaları daha az olur, daha çabuk sonuçlanır ve avukat sınıfına ihtiyaç olmaz.

Eğer toplumda sosyal sermayenin bir bileşeni olarak “güven” ve “dürüstlük” tesis edilmişse o takdirde o toplumda kiracı ve kiralayan aralarında yazılı bir sözleşmeye bile gerek duymaz.

¹⁴ Yazımın ana konusu bu olmadığı için konuya dair görüşlerimi burada ifade ederek ilgiyi dağıtmak istemiyorum.

Hele ki devlet işlem maliyetlerini azaltacak bir mülkiyet hakları hukuku (eşya hukuku) tanzim edebilmişse o takdirde dava sayısı azalır, mahkeme kapıları aşındırılmaz. Avukat büroları kiracı ve kiralayanlarla dolup taşmaz. Hele ki devlet popülist ve paternalist bir yol izleyerek kiracıları korumak amacıyla kiraya sınır (narh) getirmeye kalkışırsa bu işlem maliyetlerini anormal boyutlara taşır ve mahkemeler açılan davalara bakamayacak bir duruma düşer.¹⁵

8. SONUÇ

“Dava açmaktan kaçının. Mümkün olduğunca uzlaşma yolunu arayın. Sözde davayı kazandığınızı düşünen birinin avukatlık ücreti, harcama ve zaman israfı dolayısıyla reel anlamda kaybeden taraf olduğunu unutmayın.”¹⁶

Abraham Lincoln

Davacı ve davalı arasında aylar yıllar süren davanın kazananı kim, kaybedeni kimdir? Kurulan onlarca mahkeme, hâkim, savcı, avukat, zabıt kâtibi, icra kâtibi, mübaşir ve daha fazla personel... Yüzlerce, binlerce sayfadan oluşan mevzuat... Koşuşturmalar, soruşturmalar ve kovuşturmalar... Peki, kazanan kimdir? Adaletin yerini bulduğunu söyleyen davacı mıdır? Hapse gönderilen ve/ya tazminat ödeyen ve cezasını çeken davalı mıdır? Ücretini alan avukat mıdır? Aylarca bir dava peşinde koşan yargıçlar mıdır? Geciken adalet midir? Geciken adalet adalet midir?¹⁷

Peki ya işlem maliyetleri? Peki ya fırsat maliyeti? Hukukun kendisi bir işlem maliyetidir. Hukukçular hukuki işlemler ile meşgul olan “işlem maliyeti sınıfı”dır. Hukukçular davalar, evraklar ve işlemlerle meşgul olurken harcanan emek, para ve zaman söz konusudur. Harcanan para, harcanan emek ve harcanan zaman... Bunların hepsi iktisadi anlamda israf ve verimsizlik demektir.

Ve tüm bu işlem maliyetlerinin bir de fırsat maliyeti vardır. “İşlem maliyeti” (transaction cost) ve “fırsat maliyeti” (opportunity cost) genellikle hukukçuların lügatında olmayan kavramlardır.

Ben bir iktisatçı ve maliyeciyim, hukukçu değilim. Eğer vergi sistemi ve vergi kuralları (vergi hukuku) açık, belirli, kesin, anlaşılabilir, erişilebilir, düzenli, öngörülebilir, istikrarlı olmuş olsaydı o zaman daha fazla mali müşavir ve muhasebeciye, vergi memurlarına, vergi denetim elemanlarına, vergi hukukçularına ihtiyaç olur muydu? Doğrudan verimli olmayan bu işlem maliyeti sınıfı o durumda işlem ekonomisi dışındaki sektörlerden birinde faaliyet göstererek ekonomide katma değer artmasına katkıda bulunmak için çaba gösterirlerdi. İşte işlem maliyetlerinin azaltılmasının sağlayacağı bu değer fırsat maliyetinin bir yönünü oluşturur.

¹⁵ Kiracı ve kiralayan arasındaki ilişkide devlete düşen ana rol sık değişmeyen adil kurallar belirlemektir. Popülizmden beslenen “müşfik paternalizm” adı altında kiracıyı korumak adına yapacağınız düzenlemeler ve kararlar gayrimenkul piyasasındaki yatırımcıların ve ev sahiplerinin kararlarını alt üst eder. Örneğin ülkemizde gerçek enflasyon oranı yaklaşık yüzde 100 dolayında iken devlet bir kararla (11 Haziran 2022 yılı) kiralara yıllık yüzde 25 artış sınırı getirmiş ve bunu uzun süre devam ettirmiştir. “Narh” adı verilen bu kiraya üst sınır getirme uygulaması ülkemizde kiracı ve kiralayan arasındaki kavgaları ve davaları korkunç boyutlarda büyütmüş ve mahkemeler adeta kilitlenmiştir. Bkz. Aktan, 2023.

¹⁶ Lincoln, A. 1851. Abraham Lincoln's Notes for a Law Lecture, <https://www.abrahamlincolnonline.org/lincoln/speeches/lawlect.htm>

¹⁷ ABD tarihinin en saygın başkanlarından birisi olarak kabul edilen, Amerikan İç Savaşı'nda Birleşik Devletler birliğini yöneten ve köleliği ortadan kaldırmayı başaran Lincoln'nun söylediği tam da budur, işlem maliyetleridir.

Aynı şeyi hukuk için düşünelim. Hukuk kaosu (hukuk mevzuatının büyümesi), hukuk mahkemelerinin inşaatı ve tefrişatı, hukukçu ordusu (hâkim, savcı, avukat, zabıt kâtibî, icra kâtibî, mübaşir ve diğer personelin sayılarının artması), hukuk bütçesi (adalet ve yargı kurumlarına bütçeden ayrılan ödenek), avukat enflasyonu netice itibariyle işlem maliyetlerinin ve fırsat maliyetinin artması anlamına gelir. Hukukun büyümesi hiç ama hiç de iyi bir şey değildir. Bilinmelidir ki, hukukçu enflasyonu avukat enflasyonundan çok daha büyük bir sorundur.

Kaynakça

Aktan, C.C. 2020. “İşlem Maliyetleri İktisadı: Ex Ante ve Ex Post Kümülatif İşlem Maliyetlerinin Bir Tahlili”, içinde: C.C. Aktan, Mülkiyet Hakları İktisadı, İstanbul: Divan Kitap.

Aktan, C.C. ve O. Zenginer. 2020. “Oliver E. Williamson: İşlem Maliyetleri İktisadına Katkıları”, içinde: C.C. Aktan, Mülkiyet Hakları İktisadı, İstanbul: Divan Kitap.

Aktan, C.C. 2021. “Vergilemede İşlem Maliyetleri ve İşlem Maliyetleri Sınıfı (Vergi Görevlileri, Vergi Hukukçuları, Mali Müşavir ve Muhasebecilerin Yaptıkları İşler ve İşlemler Değer Yaratan Verimli Faaliyetler mi?)”, içinde: C.C. Aktan, Vergi Devleti, İstanbul: Divan Kitap, 2021.

Aktan, C.C. 2023. “Narh: Devletin ‘Görünür Eli’ İle Fiyat Kontrolü ve ‘Fahiş Kira’ya Sınırlama (Niyet İyi, Sonuç Kötü)”
https://www.researchgate.net/publication/372823725_NARH_Devletin_Gorunur_Eli_Ile_Fiyat_Kontrolu_ve_Fahis_Kiraya_Sinirlama_NIYET_IYI_SONUC_KOTU

Aristofanes, 2022. Eşekarıları / Eski Yunan Komedyaları 6, (çev. Ş. Aktaş), İstanbul: Mitos Boyut.

Bernstein, L. 1995. “The Silicon Valley Lawyer as Transaction Cost Engineer?” (1995) 74 Oregon Law Review 239.

Buchanan, J. M. 1991. “Opportunity Cost”. in: J. Eatwell, M. Milgate, P. Newman(eds), The World of Economics, The New Palgrave, London: Palgrave Macmillan.

Coase, R. H. 1960. “The Problem of Social Cost”, The Journal of Law and Economics, 3, 1-44.

Dent, G. W. 2009. “Business Lawyers as Enterprise Architects”. Case Western Reserve University, Faculty Publications. 503.
https://scholarlycommons.law.case.edu/faculty_publications/503

Driesen D.M. & S. Ghosh, 2005. “The Functions Of Transaction Costs: Rethinking Transaction Cost Minimization in A World Of Friction”, Arizona Law Review, Vol, 47.

Farmer, A. and Pecorino, P. 1999. "Legal Expenditure As A Rent-Seeking Game". Public Choice 100, 271–288.

Gilson, R.J. 1984. "Value Creation by Business Lawyers: Legal Skills and Asset Pricing", 94 Yale Law Journal, 239, 244.

Gilson, R. J. 1998. "Lawyers as Transaction Cost Engineers", in: Peter Newman (ed), The New Palgrave Dictionary of Economics and the Law (Palgrave Macmillan, 1998).

Gilson R.J. & R. H. Mnookin, 1995. Business Lawyers and Value Creation for Clients, 74 Oregon Law Review. 1.

Available at: https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/899

Kahneman, D., J. L. Knetsch, and R. H. Thaler. 1991. "Anomalies: The Endowment Effect, Loss Aversion, and Status Quo Bias." Journal of Economic Perspectives 5 (1): 193–206.

Khong, D.W.K. 2020. "The Future of Lawyers as Transaction Cost Engineers". In: Zan, M. (eds) Legal Education and Legal Traditions: Selected Essays. SpringerBriefs in Environment, Security, Development and Peace, vol 34. Springer, Cham.

Lincoln, A. 1851. Abraham Lincoln's Notes for a Law Lecture, <https://www.abrahamlincolnonline.org/lincoln/speeches/lawlect.htm>

Lincoln, A. 1953. The Collected Works of Abraham Lincoln, the Abraham Lincoln Association, Springfield, Illinois. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.

Schlag, P. 1989. "The Problem of Transaction Costs", 62 S. Colorado Law Review. 1661, available at <http://scholar.law.colorado.edu/articles/934>.

Schmid, T. 2013. "The Lawyer-Rent Seeker Myth and Public Policy", (June 2, 2013). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2462994> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2462994>

Smith, A. 1776. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations by Adam Smith, edited with an Introduction, Notes, Marginal Summary and an Enlarged Index by Edwin Cannan (London: Methuen, 1904). Vol. 1. And Vol. 2. <https://oll.libertyfund.org/titles/smith-an-inquiry-into-the-nature-and-causes-of-the-wealth-of-nations-cannan-ed-vol-1>

Williamson, O. E. 1979. Transaction Cost Economics: The Governance of Contractual Relations, Journal of Law and Economics, 233-261.

Williamson, O. E. 1981. The Economics of Organization: The Transaction Cost Approach, American Journal of Sociology, 87(3), 548-577.